

Hejl, František

Документы Богдана Хмельницького 1648-1657

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1964, vol. 13, iss. C11, pp. 213-216

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102746>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

tak i u měst větších? Podle Janáčka nacházíme ve 14. století „i některá velká města se specializací nerozvinutou, protože v nich zemědělská výroba doposud zatlačovala řemeslnou výrobu k bezvýznamnosti“ (str. 61). Myslím, že toto stanovisko není správné. Počet osob, které na jednom sídlišti mohly mít zemědělství jako hlavní zdroj obživy, byl totiž u nás ve středověku determinován. Nebylo možno z jednoho místa obdělávat pozemky, které byly od něho značně vzdáleny. Proto u každého většího města je podle mého mínění již apriorně třeba předpokládat, že v něm zemědělství nehrálo ekonomicky hlavní úlohu. Janáček ovšem uvádí konkrétní příklad — město Znojmo, a na tomto příkladě dokazuje oprávněnost své teze. Je tedy nutno zabývat se alespoň stručně otázkou významu zemědělství ve Znojmě.

Je pravda, že znojemští měšťané vlastnili mnoho nemovitostí na venkově. Sloť především o vinice, pouze v mnohem menší míře o pole. Nesmíme však zapomínat na dvě skutečnosti: 1. nelze vždy ztotožňovat vlastnictví zemědělské půdy se zemědělským povoláním — bohatí patricijové mívali celé vesnice, sotva je však možno pokládat proto za zemědělce (Rožmberky také nepokládáme za zemědělce); 2. pro mnohé řemeslníky či obchodníky znamenalo vlastnictví vinice bezpečné uložení peněz na straně jedné a vedlejší příjem na straně druhé. Rozhodující je tedy otázka, kolik bylo ve Znojmě obchodníků a řemeslníků. Janáček se opírá o tvrzení, že roku 1415 bylo ze 780 poplatníků ve Znojmě jen 72–81 řemeslníků (str. 93). Kdyby tomu bylo tak, nezbylo by než přiznat, že jeho teze je správná. Ve skutečnosti jde však o omyl. Janáček sám uvádí, že čísla o počtu řemeslníků převzal z prací B. Mendla. V Mendlových Sociálních krisích se součet 72–81 řemeslníků objevuje, avšak nejde o všechny řemeslníky ve Znojmě, nýbrž pouze o poplatníky, kteří platili dávky z řemesla a z movitého majetku; tento součet tedy vůbec nezahrnuje řemeslníky, kteří vlastnili nějaký nemovitý majetek, a představuje tedy pouze zlomek skutečného počtu znojemských řemeslníků. Celkový počet řemeslníků ve Znojmě Mendl bohužel neuvádí. O tom, že řemeslná výroba byla ve Znojmě dosti rozšířena, svědčí však některé jiné Mendlovy údaje. Nelze přece za města „s nerozvinutou specializací“ počítat taková, v nichž nacházíme taková řemeslná odvětví, jako stolaře, koláře, mečíře, konváře, měšečníky, tobolečníky a paterníka. — Zjištění Janáčkova omylu při stanovení počtu znojemských řemeslníků k roku 1415 samozřejmě také znehodnocuje srovnání se součty pohusitskými a všechny úvahy, které na tomto základě Janáček založil o přeměně města zemědělského v město řemeslnícko-zemědělské (str. 125).

Namátkou jsem vybral dva z mnoha problémů, o nichž bude nutno v budoucnu diskutovat (k dalším náleží např. otázka úrovně řemeslné výroby u nás v předkolonizačním období nebo problém, zda k nástupu cechů do politického života došlo již ve 14. nebo až koncem 15. století). Můžeme být Janáčkovi vděční, že svou knihou dává k takovým diskusím základ. Ovšem hlavní význam jeho knihy spočívá jinde. Naši vědě skutečně chyběl shrnující pohled na rozvoj řemeslné výroby za feudalismu, psaný historikem, kterému je tento obor vlastní, a který současně dovede skutečně synteticky vykreslit kontury vývoje. Jaroslav Mezník

Документи Богдана Хмельницького 1648—1657. Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутч. Інститут суспільних наук Академії Української РСР — Архівне управління при Раді міністрів Української РСР, вид. АНУСРСР, Київ 1961, стр. 739.

Literatura a pramenné edice, obírající se dějinnou problematikou národně osvobozenického hnutí ukrajinského národa v 1. pol. 17. století, hnutí, vrcholícího revolučním a osvobozenickým bojem pod vedením Bohdana Chmelnyckého v l. 1648—1654, patří dnes k nejobsáhlejším v historiografii obecných dějin. Již ve své době — počátkem 2. poloviny 17. století — upoutal osvobozenický boj ukrajinského národa pozornost italských a francouzských historiků a vojenských geografů. Od těch dob do dneška byly napsány stovky monografií a studií takřka ve všech evropských jazycích a publikovány desítky pramenných edic. Zvláště bohatá byla žeu vědeckých (a vědecko-populárních) prací, které byly vydány v souvislosti s třístým výročím opět-

ného sjednocení Ukrajiny a Ruskem, jež jsme vzpomenuli v r. 1954. Zájem současných historiků o tuto problematiku nebyl ani chvilkový ani příležitostný, vyvolaný snad jubileem sjednocení. Pro ukrajinské sovětské historiky bylo výročí impulsem k postupnému nástupu proti dogmatické omezenosti a k rychlejšímu rozvoji ukrajinské sovětské marxistické historiografie, výročí bylo impulsem nejen k „přehodnocování“ výsledků práce, k nimž dospěla starší historiografie, ale i k rozsáhlým pramenným studiím a edicím, které by umožňovaly podat maximálně objektivní, pravdivý obraz nejen národné osvobozenického boje ukrajinského národa, ale i určit historické místo tohoto boje v dějinách Ukrajiny a Ruska, v dějinách východní a střední Evropy.

Výsledkem zvýšeného zájmu historiků je rovněž i nedávno publikovaná edice listů, smluv, instrukcí, universálů a jiné korespondence vzešlé z kanceláře Bohdana Chmelnyckého v letech 1648—1657, které k edici připravil akademik Ivan Krypiakevyč a Ivan Butyč.

Sborník „Dokumentů Bohdana Chmelnyckého“ doplňuje třísvazkovou edici pramenů „Vossojedinjenje Ukrajiny s Rossiej“ (I—III, Moskva—Kyjev 1954). Jeho vydavatelé shromáždili a připravili k publikaci rozsáhlý materiál, získaný cítěvědomě organizovanou a teamově provedenou heuristikou v sovětských a zahraničních archívech: Využili dokumentů z Ústředního státního historického archívu USSR v Kyjevě a ve Lvově, pobočky Ústředního státního historického archívu v Charkově, Státního historického muzea USSR v Kyjevě, Státní knihovny USSR v Kyjevě, Státního muzea ukrajinského umění ve Lvově, Ústředního státního archívu v Moskvě (CGADA), Státní Leninovy knihovny v Moskvě, Ústředního státního archívu v Leningradě, dále rozsáhlého dokumentárního materiálu, získaného ze zahraničních archívů (z Krakova, Varšavy, Budapešti, ze Stockholmu aj.). Kromě toho pořadatelé pojalí do sborníku a přikročili k reedici i těch pramenů, které již známe ze starších či nedávných edic. A právě tato reedice pramenů tvoří hlavní část sborníku: ze 475 otištěných dokumentů je poprvé vydáváno pouze 107. Takto nejenže se zpřístupňuje velmi důležitý pramenný materiál nový či z těžko dostupných edic, ale sborník jako celek tím, že soustředil veškeré dosud objevené dokumenty vzešlé z kanceláře Bohdana Chmelnyckého, dává možnost poznat v plném rozsahu jednotlivé stránky vnitropolitické a mezinárodní činnosti a funkce kanceláře jako ústředního orgánu revoluční správy Ukrajiny za osvobozenického boje.

Plné dvě třetiny uveřejněných dokumentů tvoří *diplomatická korespondence* (listy a instrukce, případně smlouvy) Bohdana Chmelnyckého s orgány pohraniční a ústřední správy moskevského státu (celkem 151), s představiteli polské místní a ústřední správy na Ukrajině, s ústředními polskými institucemi a s polským králem Vladislavem IV. a Janem Kazimírem, se Sedmíhradskem, Moldavskem, Švédskem, s představiteli vysoké církevní hierarchie řecké pravoslavné církve, s krymským chánem a s představiteli vojenské tatarské šlechty, s římským císařem Ferdinandem III. apod.

Dokumenty diplomatické povahy jsou jedinečným svědectvím o diplomatickém mistrovství Bohdana Chmelnyckého a kozácké staršiny a odhalují celou složitost mezinárodní situace, v níž se rozvíjel dramatický děj národné osvobozenického boje ukrajinského lidu. Bohdan Chmelnyckyj věnoval velkou péči právě této stránce činnosti své ústřední kanceláře. O tom svědčí nejen to, že některé dokumenty, které se zachovaly v originále, jsou dílem samého Bohdana Chmelnyckého (např. list caru Alexeji Michajlovičovi z 8. (18.) června 1648, list sevskému vojvodovi Z. Leonťjevovi z téhož data aj.), ale i ta skutečnost, že diplomatická korespondence byla vedena v ruském, ukrajinském, polském, latinském, maďarském, německém a italském jazyce a důsledně dodržovala usus, vžitý v diplomatické etiketě příslušné země. Nejen tedy samy skutečnosti, jednotlivé kroky Chmelnyckého diplomacie, ale i vysoká úroveň prostředků její realizace svědčí o tom, že byla inspirována zkušeným a vynikajícím diplomatem, jehož kancelář skvěle snese srovnání s evropskou diplomacií tradičních center. O tom svědčí i výrazové prostředky latinských listů, které koincidují se současnou právníky lapidární mlu-

vou středoevropských diplomatických písemností; tento usus se odráží i v prvních listech, adresovaných ruskému carovi Alexeji Michajlovičovi z r. 1648 a teprve od poloviny r. 1649, brzy na to, co v březnu ruský vyslanec Unkovskij předal v kozácké kanceláři „obrazcovoje pismo“, dochází tu k frapantní změně a v korespondenci s Ruskem se důsledně začíná uplatňovat styl ruské kanceláře, jak jej vypěstoval Posolskij prikaz.

Universály a nařízení, které tvoří asi 1/3 rozsahu obsáhlé publikace, jsou produktem vnitřní politiky Bohdana Chmelnyckého a kozácké staršiny. Jsou nesmírně cenné pro poznání dynamiky vnitřního vývoje na Ukrajině v letech národně osvobozenického boje. Dokumentují třídní omezenost vnitřní politiky Bohdana Chmelnyckého (a kozácké staršiny), který — společně s pravoslavnou církevní hierarchií a s ukrajinskou šlechtou — neměl zájem na zrušení nevolnictví, za jehož odstranění či zmírnění jeho tíže bojovaly lidové „pokozačené“ oddíly sedláků. Četné universály *restituují* vlastnická práva pravoslavných církevních institucí a církevní hierarchie a rovněž světských feudálů (např. dokumenty č. 18, 40, 81, 84, 109, 111, 114, 154, 155, 156, 249, 250, 274, 305 aj.), *rozšiřují* dosavadní feudální práva a výsady (dokumenty č. 52, 131, 141, 139, 185, 193, 222, 306—307 aj.), *potvrzují* nadace šlechtě, která bojovala po boku Záporožského vojska (dokumenty č. 383, 402, 450) a *osvobozují šlechtu* od vojenské či jiné povinnosti (dokumenty č. 181, 228). V jiných universálech se pak kozáckým plukovníkům a soudcům nařizuje, aby přísně trestali ty, kteří by rušili feudální právo (dokumenty č. 13, 16, 51, 154—156) a vyzývá poddané zachovávat „poslušnost“ své vrchnosti (dokumenty č. 39, 38, 89, 96, 164, 282, 306, 349, 360, 384); ovšem rozsah feudální renty se v dokumentech nikdy neuvádí.

Četné universály a nařízení jsou svědectvím o projevech neutuchajícího třídního boje (dokumenty č. 13, 15, 16, 115, 116, 138, 139, 154, 204 aj.), o nichž leccos nalezneme i v korespondenci (dokumenty č. 278, 302).

O úloze měst v národně osvobozenickém boji a o jejich místě v rozvoji správy osvobozené Ukrajiny, nalzáme pozoruhodné doklady v dokumentech č. 110, 178, 204, 205, 229, 274, 344, 350, 419.

Universály jsou jedinečným dokladem i ke studiu rozvoje hospodářské správy a vývoje soudnictví v oblastech osvobozených od polské nadvlády (např. dokumenty č. 40, 119, 176, 190, 198, 204, 209, 229, 245, 344 aj.).

Sborník „Dokumentů“ v dodatcích pak uvádí listiný materiál, za jehož původce se vydává Bohdan Chmelnyckij, loč jeho pravost je značně či zcela pochybná; dále doplňuje edici soupis dokumentů Bohdana Chmelnyckého, na něž odkazuje starší literatura či edice, ale které se dnes nezachovaly, itinerář Bohdana Chmelnyckého z let 1648—1657, soupis archívních fondů a publikovaných dokumentů k dějinám národně osvobozenického boje Ukrajiny v pol. 17. století. Na pomoc čtenářům sborníku je rovněž připojen slovníček archaických a zřídka užívaných slov a pečlivě zpracovaný věcný a jmenný rejstřík.

I když publikovaný sborník „Dokumenty Bohdana Chmelnyckého“ neobsahuje úplný písemný materiál vzešlý z jeho kanceláře, přesto vydání sborníku nesporně přispívá k objektivnímu hodnocení vnitropolitické a zahraničně-politické činnosti Chmelnyckého a kozácké staršiny.

Vydání sborníku je tedy nesporným úspěchem ukrajinské historiografie. „Dokumenty“ tvoří nedílný celek s třísvazkovou edicí „Vossejedenija Ukrajiny s Rossiej“ z r. 1954. Historik, obírající se problematikou ukrajinských dějin v tomto období nesporně vydání sborníku přivítá. Ovšem ve své práci nevystačí pouze s touto edicí, a to proto, že edice pojala pouze zachovaný materiál, vzešlý z kanceláře Záporožského vojska, ale vznik jednotlivých dokumentů osvětlen není.

Druhým citelným nedostatkem je, že tu opět marně hledáme korespondenci Chmelnyckého s Cařihradem, ač se o její existenci — i z jiných pramenů (CGADA v Moskvě, Posolski prikaz, Snošenija s Turciej, CAP ve Varšavě, odd. Turcica, Staats-, Hof- u. Haus-Archiv ve Vídni,

odd. Turcica) — leccos dovidáme. A konečně o korespondenci Chmelnyckého s Cařihradem uveřejnil i několik studií český orientalista J. Rypka v Bidlově Sborníku (Praha 1928) a v Archivu orientálním (II/2, Praha 1930) a konečně v Časopise národního muzea (Praha 1931 a 1936).

Velmi složitou otázkou zůstává chronologické zařazení jednotlivých dokumentů, určení, zda datování je uváděno podle nového či starého stylu. Sestavovatelé sborníku přistoupili k jednotnému způsobu chronologického řazení, a to podle *starého* stylu. Nepovažují takto provedené řazení za šťastné. Koneckonců tato otázka by mohla být zcela vedlejší, kdyby chronologické začlenění některých dokumentů nevyvolávala určité pochybnosti. Domníváme se např., že není žádného důvodu, aby dokument č. 12, datovaný kanceláří Bohdana Chmelnyckého 27. červnem 1648, zařazovali sestavovatelé pod 17. červen, považovali tedy kancelářskou dataci za nový styl; u dokumentu č. 13, který na rozdíl od předchozího se liší pouze tím, že je psán místo polsky v ukrajinštině, opět považovali dataci podle starého způsobu. Přitom místo vydání obou dokumentů je totéž, tj. Čyhyryn (tedy ani itinerář Chmelnyckého nám tuto otázku nepomůže zodpovědět). Tu měli sestavovatelé takové chronologické zařazení dokumentu více zdůvodňovat.

Některé nepřesnosti se vloudily i do sestaveného itineráře Bohdana Chmelnyckého. Tak např. na str. 665 ve čtvrtém řádku shora se uvádí datum 9. července a místo Uladivce a odkazuje se přitom na dokument edice č. 23. Jde zřejmě o srpen, nikoli červenec.

Ke všem dokumentům, zařazeným ve sborníku, jsou v úplnosti připojena provenienční data a rovněž i údaje o starších edicích. Sborník tu můžeme doplnit jen v jednotlivostech: dokument č. 61 — list Bohdana Chmelnyckého kyjevskému vojvodovi Adamu Kisielovi — se zachoval rovněž v rukopisném oddělení Lvovské Bibliotéky AN USSR, sign. Ossol. 225/II, fol. 218 v.

Naše kritické poznámky nijak nesnižují velký význam sborníku „Dokumentů“, který byl připraven a vydán s úctyhodnou svědomitostí a příkladnou péčí. To se týká i cizojazyčných textů (latinských, polských, maďarských aj.).

Vydání sborníku uvítá nejen historik-ukrajinista, ale i historik mezislovanských a mezinárodních vztahů. Pozornost českého historika upoutá však sborník „Dokumentů“ ještě z jiného důvodu. V četných dokumentech (např. č. 10, 11, 15, 16, 38, 39, 51, 52, 73, 83, 93, 109 aj.) psaných ukrajinským jazykem, či dokonce v jejich přepisech do ruštiny, nalézáme neklamné vlivy jazyka českých listin 16. a 17. století, ať již se do usu ukrajinské listiny dostaly přímo či prostřednictvím polštiny. Touto otázkou nemůžeme se v recenzi zabývat, prozatím na ni upozorňujeme. Výrazy „velice“, „menovitě“, „Preto prosili nás, aby...“, „tedy“ aj. jsou toho neklamným dokladem. Tato otázka by si zasloužila zvláštní pozornost.

Záslužné vydání sborníku „Dokumentů“ umožní hlouběji se seznámit s procesem etatizace v oblastech osvobozené Ukrajiny v době revoluční osvobozené války a v nejbližších letech (1648—1657), podat daleko objektivnější obraz hospodářských, sociálních, třídních a konečně mezinárodních vztahů, dosavadní literaturou buď zidealizovaných či jinak zdeformovaných.

František Hejl

Pavol Horváth, Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Bratislava 1963, SAV, str. 328.

Slovenští historikové věnují hlavní badatelský zájem dějinám městského a zejména venkovského lidu. Je to práce v pravém smyslu objevná, protože starší slovenské práce na toto téma prakticky neexistují a maďarští historikové nevěnovali dostatečnou pozornost specifičnosti slovenského území a historické činnosti lidu slovenské národnosti. Proto se provádí rozsáhlý průzkum materiálu ve slovenských i budapeštských archivech, vyšly zajímavé edice materiálu k dějinám lidu a značný počet monografických studií. Horváth uveřejnil již celou řadu příspěvků k zemědělské problematice období pozdního feudalismu; nyní se pokusil o syntetický pohled na dějiny poddaných v první polovině 18. století.